A Gyakorlat műhelyéből

Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola (Budapest)
Gyakorló Beszédjavító Intézet

Tapasztalatok a dyslexia veszélyeztetettség diagnosztikája és terápiája terén, különös tekintettel a logopédusképzés szempontjaira*

MAROSITS ISTVÁNNÉ

Bevezetőül néhány szót szeretnék szólni a BGGYTF Gyakorló Beszédjavító Intézetének munkájáról, melynek képviseletét megtisztelő feladatomnak tartom.

1981-ben kezdtük meg tevékenységünket, amely kezdettől három fő irányvonal köré összpontosult:

1.) a súlyos beszédhibások ellátása
2.) a Főiskolánkra járó logopédia szakos hallgatók gyakorlati képzése
3.) és az úgynevezett „műhelymunka".

1.) A súlyos beszédhibások ellátásának feladata szükségessé tette, hogy a korai kezelés központi helyet kapjon a különféle terápiák között. Mint ilyet, meg kell említenem a megkésett vagy akadályozott beszédfejlődésű, valamint az orrhangzós és a kisdadogó gyermekekkel való foglalkozást, mely már hároméves kor előtt elkezdődik. S mint szintén súlyos beszédhibát, kiemelném a központi idegrendszer károsodása következtében létrejövő felnőttkori afáziát, mellyel magas óraszámban foglalkozunk.

E két szélsőséges életkor súlyos beszédproblémáin kívül teret kap intézetünkben természetesen a pöszeség, a hadarás, dadogás (óvodás, kisiskolás, serdülő és felnőttkori) kezelése, valamint a dyslexia veszélyeztetettség (amiről az előadásban szó lesz), s a már kialakult dyslexia terápiája is.

2.) A logopédia szakos hallgatók gyakorlati képzésének ellátása nagy felelősségünk. Célunk, hogy minél többféle terápiát sajátítsanak el. Legyenek képesek az elméleti és

* „A dyslexia veszélyeztetettség korai felismerése és kezelése" témakörében rendezett kongresszuson elhangzott előadás. A kongresszust a „Dyslexiás Gyermekekért" Egyesület (az EDA tagja) szervezte 1992. november 27-28-án.

gyakorlati ismereteiket kreatív módon ötvözni, hogy a főiskola elvégzése után önállóan gondolkodó, a súlyos eseteket is felvállaló, lelkiismeretes logopédusokká váljanak.

Gyakorlati képzésükben nagyon fontos feladatunknak tartjuk a szemlélet alakítását. Igyekszünk folyamatában láttatni a beszéd- és nyelvi fejlődésében zavart gyermek terápiájában a prevenció gondolkodásmódját. Célunk, hogy lássák, hogy a három évesen nem beszélő, megkésett vagy akadályozott beszédfejlődésű gyermeknél esetenként már rá kell készülnie a terápiának az általános pöszeség javítására, vagy a nyelvi rendezetlenség terén kell résen lennie, s beavatkoznia a tudatosan dolgozó logopédusnak. Az esetleg fellépő vagy csak jósló tünetekből érzékelhető dadogás közeledte is a prevenciós hozzáállást követeli.

E fejlődésmenetbe sajnos szervesen épülő dyslexia veszélyeztetettség jeleinek észrevétele a sérült részfunkciók fejlesztése az adott terápiába építve, megelőzve a nagycsoportos életkorban alkalmazott, kifejezetten dyslexia prevenciós terápiát a korszerű, sokoldalú prevenciós szemlélet alapja.

Elvárjuk, hogy hallgatóink körültekintőek legyenek, hogy majd tanárként például az „r" hibával jelentkező, kicsit figyelmetlen, nehezebben koncentráló gyermek esetében is vezesse őket az az elv, hogy keressék, kutassák az összefüggéseket, ne mulasszák el felfedezni e másodlagos tünetek csíráit, hisz azokat időben kezelve sok iskolai kudarctól mentesíthetjük a gyermeket, szülőt, pedagógust egyaránt.

Magas szintű elméleti felkészültséggel, igényes terápiaszempontú összefüggéseket kereső vizsgálati metodikákat alkalmazó alkotó logopédusok tudnak csak az élet kihívásainak megfelelni. Ez a szempont vezérel bennünket gyakorlati oktatásunk során.

3.) Intézetünkben folyó „műhelymunka" célja olyan vizsgáló eljárások, terápiák kidolgozása, amelyek a gyakorló logopédusok munkáját segítik. Ennek szerves része a dyslexia veszélyeztetettség diagnosztikájának és a készségfejlesztés terápiájának kidolgozása, melyek tapasztalatairól szeretnék a továbbiakban röviden beszámolni.

Mindenekelőtt vessünk egy pillantást az első táblázatra, amely óvodás és első osztályos csoportbontásban mutatja 1981 óta az intézetünkbe járó dyslexia veszélyeztetett gyermekek létszámát. A 3. oszlopban a vizsgálatra jelentkezők számát láthatjuk.

A két adat több okból nem fedi egymást:

- egyrészt, mert felvételi kapacitásunk véges,
- másrészt előfordul, bár ritkán, hogy nem dyslexia veszélyeztetett a vizsgált gyermek,
- vagy dyslexia veszélyeztetett, de a szülő nem vállalja a sok utazással járó, heti kétszeri terápiát,
- szerencsére egyre gyakoribb ok, hogy a kerületekben találunk kényelmesebb megoldást a gyermek és a szülő számára (ennek ellenére van Dabasról, Érdről, Bicskéről jelenleg is tanítványunk).

Kezdetben kizárólag a súlyos beszédhibás gyermekek töltötték meg csoportjainkat. Ma már – valószínű, hogy az információáramlás következtében – több az artikulációs hibával nem rendelkező gyermekek száma. (Erre a későbbiekben kitérek.)

Változtak a vizsgálatra küldő személyek is. Míg eleinte csak logopédusok irányították hozzánk a gyermekeket, ma már pszichológusok, orvosok, óvónők és védőnők is felfigyelnek a jelzésekre. Külön szeretném hangsúlyozni az önként jelentkező szülők nagy számát, akik többnyire okkal aggódnak gyermekeikért.

A dyslexia eredetét tekintve azt tapasztaljuk, hogy az ok multifaktoriális. Többnyire találunk vezető okot, amelyhez társul, társulhat többféle részképesség-kiesés.

A tudatos, célirányos készségfejlesztő munkához a dyslexia veszélyeztetettség terápiájához elengedhetetlennek tartjuk a részletes terápiaszempontú vizsgálatot, amely feltérképezi, s egyben meg is határozza a sérült részképességek fejlesztésének irányvonalát is.

Ennek a szempontnak próbál eleget tenni az a dyslexia prevenciós tesztcsomag (a DPT), amely több szerző e témára vonatkozó vizsgálómódszerét és a saját tapasztalataink által kidolgozott eljárásokat ötvözi.

A második táblázat a vizsgált részfunkciókat jelzi. Ennek részletezése helyett néhány gondolatban szeretném összefoglalni a tapasztalatainkat.

A beszéddel kapcsolatosan nem elemzem a különféle beszédhibák ismert szerepét a dyslexia veszélyeztetettségben, hanem inkább az artikulációs hibák nélküli beszéd veszélyeztető tényezőit foglalnám össze. Annál is inkább fontosnak tartom ennek hangsúlyozását, mivel ezek a gyermekek ritkán találkoznak logopédussal, tehát a felfedezésük is nehezebb.

Elsőként említem a zárt szájjal beszélő, motyogó gyermekeket, akiknél a hangok egymásba mosódnak, a ragokat, végződéseket lenyelik. Hasonló tüneteket találunk a hadaró gyermekeknél is, akiknek monoton a beszédstílusuk. A prozódiai elemeket nélkülözi beszédük.

Mindkét csoportba tartozó gyermekeknek gyakran rossz a ritmusérzéke, a dallam visszaadása, figyelmetlenek a verbális ingerek felfogásában, visszaadásában. Nagyon gyengék a szavak hangzókra, szótagokra bontásában, s ennek fejlesztése is komoly nehézséget jelent. Mindezek a sok betűkihagyás, betűcsere, sorrend felcserélés és helyesírási hibák csírái. Esetünkben a *GMP* teszt, a beszédészlelés és beszéd megértés vizsgálata fontos további információkat szolgáltat a terápia szempontjából.

Sokat olvashatunk a szűkszavú, szűk szókincsű, kevés beszédkedvvel rendelkező gyermekek dyslexia veszélyeztetettségéről, akik nem tudnak verseket, nem szeretik a meséket, egy-egy szót harapófogóval kell kihúzni belőlük.

Kevésbé feltűnő a bőbeszédű gyermek problémája. Akinél a hömpölygő beszédáradat félrevezethet szülőt, pedagógust egyaránt, így a prevenció természetesen elmarad. Beszédük kevés információtartalommal rendelkezik, hiányzik belőle a lényeg kiemelő képesség. Sok töltelékszót, kötőszót használnak. A Meixner-féle szókincsvizsgálat szómegtalálási nehézséget, rengeteg körülírást, a tárgy nevének ismerete helyett a funkció megnevezését tartalmazza.

A dyslexia kialakulása szempontjából ismeretes ezeknek jelentősége. Nehezítő tényező a terápiában, hogy az önkontroll kialakítása náluk sokkal nehezebb, mint a szűkszavú gyermekek esetében.

A terápia szempontjából nagyon fontos információ számunkra, hogy a gyermek mely oldalról indítja, s hogyan váltja a sort, képes-e ritmikus minta folytatására, azok szériális rendezése megfelelő-e. Az a tapasztalatunk, hogy azonos oldali dominancia esetén – ha ezek a részképességek nehezen alakulnak is –, megfelelő előkészítés után maradandó eredmény érhető el. Míg különösen a keresztezett preferenciájú, vagy kevert dominanciájú gyermekeknél ennek stabilizálása nagyon hosszú folyamat. S amikor már azt hisszük, hogy révbe jutottunk, az iskolai anyag növekedése előhozza az iránytévesztést: így lesz például a „kaszál” szóból „kalász”. Gyakran a szó elejére még jól koncentrálnak, így csak a második vagy harmadik szótag fordul meg. Találkoztam már olyan esettel, amikor az olvasott szöveg emiatt

tökéletesen érthetetlenné vált. Vizsgálati eredményeink értékelésekor erre a tünetre fokozottabban figyelünk.

A dichotikus hallásvizsgálattal a félteke dominanciát, illetve a két félteke közötti aszimmetria kimutatását végezzük. Tapasztalataink közreadása egy későbbi előadás témája lesz, a többszáz vizsgálati adat számítógépes feldolgozása után. A nyers adatokra való rátekintés, a rövid távú verbális emlékezet zavarának jelenlétét bizonyítja, ugyanis nagyon gyakori a feltűnően alacsony számú szó, illetve szám visszaadás.

Ha a vizsgálat során a logopédus kompetenciáját meghaladó jelzéseket találunk, pszichológushoz, gyermekideggyógyászhoz, fül-orr-gégészhez, foniáterhez fordulunk segítségért.

Ha ilyen nem áll fenn, az eredmények alapos elemzésével, a fejlesztendő részképességek kijelölésével megindulhat a dyslexia prevenciós terápia, melynek két lényeges területe van:

- az egyik a készségfejlesztés,
- a másik a betűtanítás, az olvasás tanítása, amelyet Meixner Ildikó által kidolgozott módszer szerint végzünk.

A terápia készségfejlesztést célzó részének tapasztalatairól szeretnék befejezésül néhány gondolatot elmondani.

Örömünkre szolgált, hogy ez év tavaszán tíz éves munkánk gyümölcseként közreadhattuk a *„Tudod-e”* című füzetet, amelyet nagycsoportos óvodásoknak és első osztályosoknak ajánlottunk.

Vessünk egy pillantást a harmadik táblázatra, amely a részfeladatokat, azok építkezését mutatja.

A tapasztalataink, eredményeink azt bizonyítják, hogy helyes úton járunk, amikor a készségfejlesztést azon a szinten kezdjük, oda nyúlunk vissza, ahol a gyermek még biztonsággal, sikerélménnyel mozog, s innen lépésről-lépésre haladunk tovább.

Például, ha a gyermek vizuális megfigyelőképessége, emlékezete rossz, nem várhatunk eredményes betűtanulást, amíg meg nem tanítjuk a tárgyak lényeges részeinek felfedezésére, a részek egymáshoz való viszonyának észrevételére, amíg ezt az újonnan szerzett tudást át nem visszük a síkban ábrázolt tárgyak, formák, jelek megfigyelésére, megjegyzésére, emlékezetből való felidézésére. Ha mindez sikeres, jöhetnek a betűk – már van a gyermeknek kapaszkodója, stratégiája az észlelés és az emlékezés számára.

Ugyanilyen fontos terápiás lépésnek tartjuk a sorrendiség kialakítását, mint ahogy a diagnosztikai tapasztalatoknál ennek hiányosságát már említettük.

A soralkotás helyes irányának megtanulása után lépünk a sorrendiség felé. Tárgyakkal, majd tárgyképekkel végzünk soralkotást oly módon, hogy egyszerre két tárgy, illetve két kép nevét mondjuk a gyermeknek, amelyet a megfelelő sorrendben kell kirakniuk. Gyakori, hogy már ebben az esetben felcserélik a sorrendet, s például a „virág” és a „váza” képe „váza” és „virág”-ként kerül eléjük. Vagy ugyan jól rakják ki a sort, de amikor „elolvassák”, felcserélik a sorrendet.

Ugyanezt a gyakorlatsort elvégezzük a hangszerek hangjának megszólalása alapján is. A módszeresen kidolgozott gyakorlásmenet csúcsa az a feladat, amikor kétféle hangszer szólal meg négyszer, s a szünet jelöléssel együtt pontosan vissza tudják adni a gyermekek a megfelelő sorrendet. Például: dob, furulya – furulya, dob.

Az egyik hangszer, például a dob a magánhangzót képviseli, a furulya a mássalhangzót,

s még ugyan betűt nem ismer a gyermek, de gyakorlatot szerez a „ló-ól” típusú szavak olvasásában, mely a vizsgálat szerint várhatóan nehézséget okozna számára.

Nem célom tovább sorolni az egyes terápiás részegységek tapasztalatait, csupán az elvet szerettem volna érzékeltetni.

A kontrollvizsgálatok, a visszajelzések azt bizonyítják, hogy az óvodás korban végzett dyslexia prevenciós foglalkozások nagymértékben csökkentik, esetenként meg is szüntetik a dyslexia kialakulásának lehetőségét.

Első táblázat

Dyslexia prevenciós foglalkozásra járó gyermekek száma			Vizsgálatra jelentkezők száma
1981-82	10 óvodás	13 első osztályos	23
1982-83	13 óvodás	6 első osztályos	19
1983-84	35 óvodás	11 első osztályos	46
1984-85	43 óvodás	13 első osztályos	56
1985-86	35 óvodás	22 első osztályos	71
1986-87	43 óvodás	13 első osztályos	88
1987-88	45 óvodás	19 első osztályos	108
1988-89	35 óvodás	22 első osztályos	78
1989-90	35 óvodás	25 első osztályos	69
1990-91	73 óvodás	24 első osztályos	115
1991-92	39 óvodás	20 első osztályos	86
összesen		594	830

Második táblázat

A dyslexia veszélyeztetettség vizsgálata

Beszéd vizsgálata:

spontán beszéd
szókincs
összefüggő beszéd
relációs szavak használata
nyelvi rendezettség
beszédhiba
nehéz szavak utánmondása
fogalomalkotás
különbségtétel
önálló vers, mesemondás
emlékezet (hang, szó, mondat, történet)

Hallási differenciálóképesség vizsgálata
Térbeli tájékozódóképesség vizsgálata
Dominancia vizsgálata
Dichotikus hallásvizsgálat
Vizuális észlelés vizsgálata (formák, irányok, információs jelek)
Vizuális emlékezet vizsgálata (tárgykép, formák, jelek)
Vizuális minta követése, soralkotás vizsgálata
Mozgás megfigyelése
Ritmusérzék vizsgálata
Rajzvizsgálat

Harmadik táblázat
Készségfejlesztési feladatok a „Tudod-e?" c. füzet alapján

A jobb oldal fogalmának tanítása
A verbális emlékezet fejlesztése
A vizuális emlékezet fejlesztése
Fenn, lenn, középen, felső, alsó, középső fogalmának tanítása
Eleje, közepe, vége, első, középső és utolsó fogalmának tanítása
Soralkotás, sorváltás tanítása
A bal oldal fogalmának tanítása
A jobb és bal irányok megkülönböztetése
Szavak szótagokra bontása, az első hang kiemelése
A zöngés és zöngétlen hangzók megkülönböztetése
A sorrendiség megfigyeltetése, követése
A látott és hallott inger összekapcsolása a soralkotásnál
Álló és fekvő helyzet differenciálása
A ferde, kerek és görbe fogalmának kialakítása
Tárgyak felépítésének elemzése, a rész és egész viszonyának megfigyeltetése
Síkbeli formák, jelek megfigyelése, emlékezetbe vésése, felidézése
Síkbeli formák, jelek sorrendiségének megfigyelése, emlékezetbe vésése, felidézése
Nyelvi fejlesztő feladatok:

- A különbség megfogalmazása
- A helyviszonyokat kifejező névutók gyakorlása
- Történet sorba rendezése